

Nikolaichuk D. A.

Kyiv civil governor P. Hesse And T. Shevchenko: history of relation.

Based on published archives, varieties of memoirs literature and epistolary to reveal the problem of relationship between Kyiv civil governor P. Hesse and Ukrainian poet, artist T. Shevchenko who represented Ukrainian national liberation movement in the first half of the nineteenth century. Describe the main stages of relationships between these personalities and analyze their development. Reveal the attitude to Ukrainian artist at that time officials, aristocratic and intellectual circles, not only in the case of Cyril and Methodiyi Brotherhood in 1847, but also after serving the sentence.

Key words: T. Shevchenko, P. Hesse, Russian autocracy, civil governor, Ukrainian national liberation movement, prosopography.

УДК 334 (477.43)

М.А. ЖУРБА

МИХАЙЛО ДРАГОМАНОВ ТА ЙОГО ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ДИСКУРС

У статті проаналізовано праці дослідників історичних поглядів Михайла Петровича Драгоманова. Виокремлено та розглянуто основні етапи вивчення вітчизняними вченими наукового доробку мислителя у сфері української та зарубіжної історії.

Ключові слова: М. П. Драгоманов, історичні погляди, історіографія, світогляд.

Актуальність вивчення історичного доробку М. Драгоманова обумовлюється необхідністю врахування попереднього досвіду української історіографії для вироблення сучасної методологічної бази вітчизняної історичної науки, її активного включення до модерного українського націєтворення. З'ясування позитивних і негативних сторін поступу української історичної науки в минулому, вагомою частиною якого були й історичні студії М. Драгоманова, дозволить сучасним історикам долучитися до розбудови могутньої та соціально справедливої Української держави, до відродження української нації, пробудження її національної свідомості, відновлення духовності та формування потужного українського інформаційного простору. При цьому ми не можемо сліпо схилитися перед авторитетом науковця: ретельно та неупереджено треба проаналізувати всі ті вади, які були у історіософській концепції М. Драгоманова.

Попри те, що історіографічна традиція дослідження життя та наукової діяльності, політичних поглядів та окремих аспектів філософських, історіософських, методологічних, історичних та інших складових теоретичного доробку мислителя є доволі розлогою, до сьогодні відсутні ґрунтовні праці узагальнюючого характеру, у яких би було здійснене спеціальне, комплексне дослідження історичних поглядів М. Драгоманова. Тому подання цілісного образу М. Драгоманова як історика допоможе нам глибше зрозуміти шляхи розвитку української історичної науки у минулому, ефективніше мобілізувати її потенціал для відродження національної пам'яті на сучасному етапі української державності.

Перші праці, присвячені життю та діяльності М.П. Драгоманова, його творчого доробку з'явилися незабаром після його смерті. Вони праці містять не стільки аналіз наукових здобутків та громадсько-політичної діяльності, скільки оцінку, здебільшого – упереджену, суб'єктивну, явно розраховану на звеличення його образу у свідомості сучасників і майбутніх поколінь. Ці праці ми не можемо назвати у повній мірі історичними, тим більше – науковими. Водночас наукові відгуки на творчість ученого розкривали сприйняття М. Драгоманова сучасниками, давали певні узагальнюючі характеристики його наукових поглядів суспільно-політичних позицій та започаткували драгоманознавство.

З-поміж перших праць аналітичного характеру, присвячених діяльності вченого варто виділити нарис Д. Заславського «Михаил Петрович Драгоманов. Кри-

тико-біографічний очерк», який перебуває на межі науки та публіцистики. Автор залучив значну кількість архівних і опублікованих джерел, у тому числі мемуарних та епістолярних, подає матеріал у доступній і цікавій формі. Водночас у праці Д. Заславського ілюструються наслідки посилення політичного тиску на історичну науку, зокрема, дається взнаки високий рівень ідеологізації праці, очевидно вимушена упередженість автора, тенденційність у подачі матеріалу, узагальнень та висновків, які часто суперечили підібраним і проаналізованим фактам наведених у дослідженні [1].

Певну противагу, але теж з гостро критичних позицій, в оцінці історіософії М. Драгоманова становлять праці ідеолога українського націоналізму Д. Донцова, який значну частину своїх поглядів викладає у вигляді полеміки з Драгомановим та його послідовниками. Націоналізм вступає у полеміку з космополітизмом саме у питаннях ставлення до сенсу реалізації національної ідеї у процесі розвитку суспільства. У цьому контексті у повній мірі спрацьовує квінтесенція поглядів про несумісність теоретичних побудов з реальним політичним життям. Ідеальні концепції не зрозумілі для пересічного громадянина, а, тому нездійсненні. З погляду Д. Донцова М. Драгоманов був політичним теоретиком, ідеї якого виявилися значно випереджаючими свій час, оскільки для суспільства останньої третини ХІХ ст. ідеї толерантності і самоорганізації людської спільноти були нездійсненними і навіть шкідливими з причини не сформованості національної самосвідомості пересічних українців [2].

Спрощення та догматизація негативно відбилися на працях радянських дослідників життя та творчості Михайла Драгоманова. Оскільки вони відстоювали ідеї марксистсько-ленінської філософії та методології наукових досліджень, то усі альтернативні методологічні течії піддавалися осуду. Політичні погляди та наукова діяльність М. Драгоманова висвітлювалася крізь призму їх співставлення із базовими постулатами марксистської ідеології. Наприклад, у праці В. Л. Лукеренко «Світогляд Михайла Драгоманова» [3], видатний дослідник постає у образі щирого марксиста, який не знайшов втілення у життя своїх найпрогресивніших ідей в рамках громадівського руху та культурно-просвітницької діяльності. У дійсності ж історіософія вченого хоч і була революційною для свого часу, проте не відповідала марксистському вченню про історію людства.

Суспільно-політичні погляди Михайла Драгоманова та їх відображення в його історичних студіях ґрунтовно проаналізовані у монографії Р. П. Іванової (Іванченко). Здійснюючи дослідження у радянські часи і вимушена застосовувати типові для радянської історіографії ідеологічні штампи, авторка спромоглася зробити цікаву наукову розвідку та подати у міру можливості цілісну та різнопланову характеристик Михайла Петровича як історика, публіциста та політика. Вона відстежує становлення історичних студій М. Драгоманова у сфері духовної культури, міжнародних взаємин, відображення історичних подій в українському фольклорі. Р. П. Іванова відзначає інтерес М. Драгоманова до українського джерелознавства, визначення істориком рівня репрезентативності різних груп джерел з історії України, визначення українських історичних пісень і дум як специфічного історичного джерела [4].

У біографічному нарисі П. М. Федченка висвітлено основні віхи життя, суспільно-політичної та наукової діяльності М. Драгоманова, визначено ті чинники, які сприяли формуванню світоглядних орієнтирів мислителя. Ця наукова праця є першою, в якій здійснено відхід від штампов офіційної радянської історіографії, зроблено спробу неупередженого, критичного аналізу життєвого шляху та творчого доробку Михайла Петровича. Автор визначає обставини, які вплинули на захоплення Драгоманова історією, дає характеристику його вчителів з історії у гімназії та викладачів в університеті. П. М. Федченко звертає увагу на вивчення М. Драгомановим історії національно-визвольних рухів в Україні та країнах Західної Європи, історії релігійних рухів та церковних інституцій. Звісно, що на цій монографії

відобразилися і вади історіографії перехідного періоду: недостатня виробленість методологічної бази, часто – описовий спосіб подачі матеріалу тощо [5].

З початку ХХІ ст. поглиблюється і розширюється інтерес дослідників до наукової діяльності М. П. Драгоманова загалом та історичних студій зокрема. У чисельних тематичних збірках та ювілейних виданнях періодичних видань присвячених висвітленню життя та творчості Михайла Петровича виходять спеціальні розвідки присвячені як цілісній постаті М. Драгоманова-історика, так і окремим складовим історичних студій мислителя, а саме: історії Київської Русі, Литовсько-Польської доби, російсько-українських та польсько-українських взаємин, їх результатам для долі українського народу, тощо. До цієї проблематики звертаються не лише знані українські вчені, але й низка молодих дослідників.

У статті Г. Волинки «Дещо про філософські орієнтації Михайла Петровича Драгоманова» обґрунтовується теза про фундаментальність філософсько-пізнавальної основи наукових досліджень М. Драгоманова. Констатується його ґрунтовна обізнаність з усіма відомими на той час філософськими напрямками і навіть школами. Автор статті наголошує на самостійності і самобутності етнографічних, методологічних і історіософських міркувань М. Драгоманова, підкреслюючи високий рівень науковості його досліджень. Поруч із цим, змальовуючи М. Драгоманова, як мислителя з філософським світоглядом і самостійним баченням системи людського знання і пізнання [6].

Стаття Л. К. Андрієнко «Історіософські засади наукової творчості М. П. Драгоманова» присвячена саме висвітленню уявлень великого вченого про початок, кінець, зміст та сенс історії у теоретичному і прикладному плані та вимірі цих понять. У цей спосіб констатується факт високої ролі філософії і історіософії у дослідницькій діяльності М. П. Драгоманова. Найважливішим і найменш дослідженим аспектом філософії історії визнано питання її сенсу, тобто призначення і практичного застосування результатів історичних досліджень. Автор відстоює точку зору про оригінальність розмірковувань визначення М. Драгомановим сенсу історії як філософської категорії і підґрунтя конкретних історичних студій [7].

Попри те, що внесок Михайла Петровича у розвиток дослідження античної історії враховували такі знані дослідники історії стародавнього світу, як В. П. Бузескул, Н. А. Машкін та інші, до початку ХХІ ст. були відсутні спеціальні наукові розвідки присвячені аналізу цієї складової наукової спадщини мислителя. Сучасна українська дослідниця А. Ігнат'єва слушно відзначила, що «слава історика-слависта та етнографа, а також автора оригінальних суспільно-політичних концепцій затьмарила Драгоманова як дослідника історії Римської імперії». У зв'язку з цим заслуговує на увагу її спеціальна розвідка, метою якої було заповнення означеної прогалини в історіографії [8].

На думку дослідниці головним дослідженням М. Драгоманова з історії античності стала його магістерська дисертація «Питання про історичне значення Римської імперії і Тацит». Ця праця зберігає свою актуальність та містить детальний огляд роздумів про імперію – від часу її появи до середини ХІХ ст. Погоджуючись із цією оцінкою, маємо відзначити що на особливий інтерес заслуговує джерелознавча та методологічна праця присвячена проблемам історії Стародавнього Риму, у якій він висловив низку оригінальних висновків, які отримали підтвердження та загальне визнання у наступний час і у такий спосіб здійснили вплив на розвиток історіографії історії Римської імперії, а також дослідження праць античних авторів.

Л. В. Козуб зробила спробу систематизації елементів вивчення М. П. Драгомановим історії суспільно-політичних рухів ХІХ ст. Дослідниця слушно відзначає, що хоч він і не ставив собі за мету проведення спеціальної розробки цієї актуальної проблеми, проте, у своїх узагальненнях вийшов на якісно новий рівень дослідження.

Вона вказала на той факт, що М. Драгоманов у загальних рисах окреслив схему, за якою розвивався український національний рух у ХІХ ст., з'ясувала внесок ученого у дослідження діяльності Кирило-Мефодіївського братства, відзначила, що він перший в українській історіографії довів наступність ідей декабристів і кирило-мефодіївців як організацій антиабсолютистського характеру.

Окрім цього, Л. В. Козуб ґрунтовно проаналізувала внесок Михайла Петровича у дослідження суті й особливостей радикально-демократичного (народницького) руху, з'ясувала причини еволюції поглядів мислителя на цей рух. Дослідниця відзначила, що Драгоманов прагнув дослідити й осмислити діяльність народницьких організацій, враховуючи специфіку періоду, порівняти їх з іншими напрямками суспільно-політичного руху, акцентуючи увагу на головних здобутках та недоліках, а також розглянув можливості використання цього прогресивного досвіду задля пошуку оптимальних шляхів вирішення актуальних суспільно-політичних проблем. Варто погодитись і з висновком Л. Козуб щодо того, що М. П. Драгоманова фактично започаткував вивчення земського ліберально-демократичного руху, дослідив становлення та еволюцію цього руху, звернув увагу на закономірність його поширення та конституційний характер [9].

З нових концептуальних засад історичні студії М. Драгоманова дослідив Н. Горбач, який вказує на особливості впливу суспільно-політичних та історичних концепцій того часу на формування системи історичних поглядів цього яскравого представника української інтелігенції. Дослідник детально проаналізував знайомство М. П. Драгоманова зі здобутками європейської історичної науки під час закордонного відрядження. У монографії проаналізовано полеміку навколо історичних питань, яка точилася між Михайлом Петровичем і представниками західноукраїнської інтелігенції, яка часто носила політичне та ідеологічне забарвлення, оскільки у той час межі наукових і політичних дискусій тільки набували чіткого окреслення.

Автор критикує мислителя за «брак патріотизму», внаслідок чого він не міг адекватно з'ясувати сутність багатьох історичних процесів, досягнути історичну перспективу розвитку української державності. Поруч із цим автор проаналізував ідеалізований Михайлом Петровичем пацифізм, який мав згубні наслідки для українського державотворення у наступну епоху. Висвітлено вплив на Михайла Петровича ліво-радикальних концепцій історичного процесу у середовищі російської еміграції, спільність і відмінність між ними та поглядами вченого. Н. Горбач відстежує базові тенденції у дослідженні М. П. Драгомановим сучасних йому подій та формування концепції новітньої історії, виявлення на цій основі логіки історичного процесу [10].

Л. Г. Іванова у своїй праці «Україна між Сходом і Заходом: українська національна ідея в суспільно-політичній думці 50-60 рр. ХІХ ст.» наголошує на ціленаправленості діяльності М. Драгоманова щодо обґрунтування самобутності українського народу. Автор зосереджує увагу на вивченні світоглядних відмінностей між українським, російським і польським народами, а також на важливості ролі національного світогляду у вивченні історії, яке здійснюється М. П. Драгомановим навіть підчас розробки і обґрунтування його політичних поглядів. Історичні факти слугують базою для обґрунтування політичних позицій, але не вся історична наука – до такого висновку приходять дослідниця проаналізувавши політичні трактати та історичні праці М. П. Драгоманова [11].

Історичні погляди М. П. Драгоманова стали предметом дослідження В. Й. Борисенка «М. П. Драгоманов як історик». Автор приділяє значну увагу аналізу умов формування особистості майбутнього історика-науковця і публіциста, розвінчання історіографічних стереотипів радянської доби не лише стосовно особистості, але й зовнішнього вигляду метра. В. Борисенко висвітлює історичні погляди М. П. Драгоманова через призму його наукової публіцистичної і громадської діяльності.

Аналізуючи методологічні шукання М. П. Драгоманова, В. Й. Борисенко проводить аналогію між підходами до античної історії другої половини XIX ст. і сучасними підходами до британської, російської й української історії [12].

С. О. Візер у своїй статті «Історія України XIII – XVI ст.» у науковому доробку М. П. Драгоманова» декларує, що присвячує це дослідження поглядам М. П. Драгоманова історії українських земель Литовсько-Руської та Литовсько-Польської доби, але приділяє свою основну увагу питанням історії українського козацтва [13]. При цьому Л. Г. Іванова у своїй праці «Михайло Драгоманов про роль козацтва в історії України» демонструє переконання М. П. Драгоманова у фундаментальності соціального прошарку козацтва у державотворчому процесу українського народу XVI – XVII ст., незважаючи на те, що сам науковець ставився до цієї точки зору поширеної в українській історіографії його часу з певною долею притаманного для нього скепсису.

Таким чином, до сьогодні відсутні праці узагальнюючого характеру, у яких би було здійснене спеціальне, комплексне дослідження історичних поглядів М. Драгоманова. Водночас історіографічна традиція дослідження життя та наукової діяльності, політичних поглядів та окремих аспектів філософських, історіософських, методологічних, історичних та інших складових теоретичного доробку мислителя є доволі розлогою. Попри те, що загальнофілософські, історіософські, ідеологічні та практичні аспекти питання пошуку М. П. Драгомановим універсального методу наукового гуманітарного пізнання суспільного життя окремо були предметами самостійних наукових досліджень, комплексного вивчення процесу формування застосування у науковій практиці оригінальних методологічних підходів до історичного дослідження не було здійснено й досі. Внаслідок цього виникає потреба у комплексному дослідженні історичного виміру наукової діяльності М. П. Драгоманова, заповненні відповідних лакун у життєписі цього цікавого та неоднозначного представника української інтелігенції доби Національного Відродження.

1. *Заславський Д.* Михайл Петрович Драгоманов. Критико-биографический очерк. – К.: Издательство «Сорабкоп», 1924. – 241 с.
2. *Донцов Д.* Дух нашої давнини. – Дрогобич: Відродження, 1991. – 342 с.
3. *Лукаренко В.Л.* Світогляд М. Драгоманова. – К.: Наукова думка, 1965. – 154 с.
4. *Іванова Р.П.* Михайло Драгоманов у суспільно-політичному русі Росії та України (друга половина XIX ст.). – К.: Генеза, 1971. – 458 с.
5. *Федченко П.М.* Михайло Драгоманов. Життя і творчість. – К.: Дніпро, 1991. – 362 с.
6. *Волинка Г.* Дещо про філософські орієнтації Михайла Петровича Драгоманова // Пам'ять століть. – 2003. – № 3. – С. 30 – 33.
7. *Андрієнко Л. К.* Історіософські засади наукової творчості М. Драгоманова // Інтелект. Особистість. Цивілізація: Тематичний збірник наукових праць із соціально-філософських проблем / М-во освіти і науки України, Донецький держ. ун-т економіки і торгівлі ім. М.І. Туган-Барановського. – Донецьк, 2006. – Вип. 4. – С. 294 – 300.
8. *Генатьєва А.* Судження римських істориків про імперію та імператорську владу в оцінці М. П. Драгоманова // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник наукових праць. – Вип. 10. – Харків, 2007. – С. 185 – 193.
9. *Козуб Л.В.* М. Драгоманов – дослідник історії суспільно-політичного руху XIX століття в Україні. Автореф. дис. ... канд. іст. наук; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2002. – 20 с.
10. *Горбач Н.* Справжній Михайло Драгоманов. – Львів: Каменяр, 2008. – 168 с.
11. *Іванова Л.Г.* Україна між Сходом і Заходом: українська національна ідея в суспільно-політичній думці 50 – 60-х рр. XIX ст. – К.: Дніпро, 2008. – С. 159-160.
12. *Борисенко В.Й.* М.П. Драгоманов як історик // Теоретична спадщина Михайла Драгоманова у сучасних вимірах: Збірник статей викладачів кафедр історії України НПУ імені М.П. Драгоманова / Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2011. – С. 4 – 53.
13. *Візер С.О.* Історія України XIII – XVI ст. у науковому доробку М.П. Драгоманова / С. Візер / Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 6. Історичні науки: 36 наукових праць. – Випуск 6: Ювілейний випуск до 175-річчя Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. – К., 2010. – С. 52 – 57.

References

1. *Zaslavskiy D.* Mikhail Petrovich Dragomanov. Kritiko-biograficheskiy ocherk. – K.: Yzdatelstvo «Sorabkop», 1924. – 241 s.
2. *Dontsov D.* Dukh nashoyi davnyiny. – Drohobych: Vidrozhennia, 1991. – 342 s.
3. *Lukarenko V. L.* Svitohliad M. Drahomanova. – K.: Naukova dumka, 1965. – 154 s.
4. *Ivanova R. P.* Mykhailo Drahomanov u suspilno-politychnomu rusi Rosii ta Ukrainy (druga polovyna XIX st.). – K.: Geneza, 1971. – 458 s.
5. *Fedchenko P. M.* Mykhailo Drahomanov. Zhyttia i tvorchist. – K.: Dnipro, 1991. – 362 s.
6. *Volynka H.* Deshcho pro filosofski orientatsii Mykhaila Petrovycha Drahomanova // Pamiat stolit. – 2003. – № 3. – S. 30 – 33.
7. *Andrienko L. K.* Istoriosofski zasady naukovoi tvorchosti M. Drahomanova // Intelekt. Osobystist. Tsyvilizatsiia: Tematychnyi zbirnyk naukovykh prats iz sotsialno-filosofskykh problem / M-vo osvity i nauky Ukrainy, Donetskyi derzh. un-t ekonomiky i torhivli im. M. I. Tuhan-Baranovskoho. – Donetsk, 2006. – Vyp. 4. – S. 294 – 300.
8. *Ihnatieva A.* Sudzhennia rymskykh istorykiv pro imperiiu ta imperatorsku vladu v otsintsi M. P. Drahomanova // Aktualni problemy vitchyznyanoi ta vsesvitnoi istorii: Zbirnyk naukovykh prats. – Vyp. 10. – Kharkiv, 2007. – S. 185 – 193.
9. *Kozub L. V.* M. Drahomanov – doslidnyk istorii suspilno-politychnoho rukhu XIX stolittia v Ukraini. Avtoref. dys. ... kand. ist. nauk; Kyiv. nats. un-t im. T. Shevchenka. – K., 2002. – 20 s.
10. *Horbach N.* Spravzhnii Mykhailo Drahomanov. – Lviv: Kameniar, 2008. – 168 s.
11. *Ivanova L. H.* Ukraina mizh Skhodom i Zakhodom: ukrainska natsionalna ideia v suspilno-politychnii dumtsi 50 – 60-tykh rr. XIX st. – K.: Dnipro, 2008. – S. 159 – 160.
12. *Borysenko V. Y. M. P.* Drahomanov yak istoryk // Teoretychna spadshchyna Myhaila Drahomanova u suchasnykh vymirakh: Zbirnyk statei vykladachiv kafedry istorii Ukrainy NPU imeni M.P. Drahomanova / Natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni M. P. Drahomanova. – K.: Vyd-vo NPU im. M. P. Dragomanova, 2011. – S. 4 – 53.
13. *Vizer S. O.* Istoriiia Ukrainy XIII – XVI st. u naukovomu dorobku M. P. Drahomanova / S. Vizer / Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriiia № 6. Istorichni nauky: Zb. naukovykh prats. – Vypusk 6: Yuvileinyi vypusk do 175-richchia Natsionalnogo pedahohichnogo universytetu imeni M. P. Drahomanova. – K., 2010. – S. 52 – 57.

Журба М. А.

Михаил Драгоманов и его исторические студии: историографический дискурс.

В статье проанализированы труды исследователей исторических взглядов Михаила Петровича Драгоманова. Выделены и рассмотрены основные этапы изучения отечественными учеными научного наследия мыслителя в сфере украинской и зарубежной истории.

Ключевые слова: М. П. Драгоманов, исторические взгляды, историография, мировоззрение.

Zhurba M. A.

Mikhail Dragomanov and his historical studies: historiographical discourse.

The article analyzes the work of a researcher of historical sites Dragomanov Mikhail. We obtained and reviewed the main stages of the study of Russian scientists of the scientific heritage of the thinker in the field of Ukrainian and foreign history.

Keywords: M. Dragomanov, historical views, historiography, philosophy.

УДК 94(477.44):929 Грушевський

І.М. РОМАНЮК

РОЛЬ СЕЛА СЕСТРИНІВКИ В СТАНОВЛЕННІ ОСОБИСТОСТІ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

Аналізується роль і місце родинного гнізда Михайла Грушевського, дорогої його серцю Сестринівки. В працях видатного історика велику увагу приділено вивченню подільського краю, зокрема Вінниччини. Особлива увага приділена його першим науковим пошукам, історії Барського староства, а також зібраним на Східному Поділлі джерелам, які дали можливість батьку української історії (за висловом В. Дорошенка) підготувати і видати ряд праць по дослідженню історії Східного і Західного Поділля.

Ключові слова: Сестринівка, Поділля, село, Вінниччина, історія, джерела, наука, М. Грушевський.